

- 0 баллов - это ученики, которые не дошли до данного задания (в силу адаптивного алгоритма);
- 1 балл - это ученики, которые дошли до текста, но смогли прочесть его только с большим количеством ошибок (более 4 неправильных ответов из 14);
- 2 балла - ученики смогли прочесть весь текст, допуская минимальное количество ошибок (менее 4 неправильных ответов из 14).

Заключение. В ходе исследования выявлены следующие результаты по блокам заданий.

Первый блок: 25% детей демонстрируют богатый словарный запас, 20% - пассивный словарный запас. Около 31% и 22% участников демонстрируют словарный запас на уровне 1 и 2 категорий.

Второй блок - 57% из обследованных школ практически не допустила ошибок при чтении текста. 20% сумели прочесть значительную часть истории, не сумели прочесть ни одного слова 13% учеников.

Третий блок - около 78% детей из школ выборки выполняли данное задание. Из них около 46% детей смогли освоить технику чтения. 32% первоклассников выборки смогли прочесть весь текст, допуская минимальное количество ошибок.

Таким образом, данное исследование показывает уровень подготовки первоклассников чтению текста. Каждый блок оценивается от 0 до 4 баллов в зависимости от сложности тестирования. Даны результаты исследования в процентном соотношении.

Список использованной литературы:

1. Hilliard, Wilson, 1936. P. 226 - книга
2. Тумина Л. Е. Чтение. Словарь-справочник. Москва, "Флинта". 1998 год.- Словарь-справочник
3. Тихомирова И. И. Чтение и перечитывание URL: <http://rusla.ru/rsba/pdf/Tixomirova-ChTENIE-I-PERECChITYVANIE.pdf>.

Referenence:

1. Hilliard, Wilson, 1936. P. 226 - kniga
2. Tumina L. E. Chtenie. Slovar-spravochnik. Moskva, "Flinta". 1998 god.- Slovar-spravochnik
3. Tihomirova I. I. Chtenie i perechityvanie URL: <http://rusla.ru/rsba/pdf/Tixomirova-ChTENIE-I-PERECChITYVANIE.pdf>.

МРНТИ 14.07.07

Бораи Р. Б¹

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.*

**ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРДЫ ТЕОРИЯЛЫҚ БІЛІМ МЕН
ТӘЖІРИБЕНІ ҰШТАСТЫРА ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада қазіргі уақыттағы көркем шығарманы оқыту мәселесіне қатысты ой-тұжырымдар жасалады. Әдебиеттің тектері, соның ішінде драмалық шығармаларды оқытуға қатысты әдіс-тәсілдері, ерекшеліктері, оқыту үрдісі жеке-жеке таратылып көрсетіледі. Оқыту әдістерінің арасынан драманы оқыту әдістерін жүйелеп, оны мысалдар арқылы бекітіп, топтастырады. Көркем шығарманы оқыту әдістерін топтастырған ғалымдар еңбектеріне сілтеме жасай отырып, әдістердің тиімділігі анықталады. Әдеби туындыны оқушының қабылдауына тікелей ықпал ететін әдіс-тәсілдердің оқушының оқырмандық қабілетін қалыптастыруға тигізер әсер-күшінің ерекшелігі айтылады. Шығармашылық іздендіру әдісінің ерекшелігі көркем туындыны оқуға тірелетіні, оқушының эстетикалық талғамы мен сезім дүниесінің көркеюіндегі орнына тоқталады. Проблемалық оқыту әдісінде көркем туындыдағы өзекті мәселені оқушының ажырата алу дағдысы қалыптасатыны мысалдармен бекітіледі. Шығарма мәтінін оқумен басқа стильдегі мәтіндерді оқудың аражігі ажырытылып, көркем шығарманы оқыту көркем оқуға негізделетіні мысалдармен анықталады.

Шығарма жазу- оқушының көркем шығарманы толық түсініп, авторлық идеяны, тақырып пен өзекті мәселені тани алуына әкеледі. Драмалық шығармаларды жазбаша жұмыстар орындату арқылы тиімді оқыту, оның түрлері, мақсаты айқындалады.

Кілт сөздер: оқыту әдістері, әдістеме, драманы оқыту, шығармашылық, мәнерлеп оқу, оқу үрдісі, т.б.

Borash R.¹

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

METHODS OF TEACHING DRAMATIC WORKS BY COMBINATION OF THEORETICAL KNOWLEDGE AND EXPERIENCE

Abstract

The article provides insights into the problem of teaching contemporary art. The genres of literature, including methods, features, teaching processes related to the teaching of dramatic works are presented separately. Among the methods of teaching are the methods of teaching drama, which consolidates and groups it with examples. The effectiveness of the methods is determined by referring to the works of scientists who have grouped the methods of teaching fiction. The peculiarity of the method of creative search is that it rests on the reading of the work of art, the role of the student in the development of aesthetic tastes and the world of emotions. The formation of skills is confirmed by examples. There is a distinction between reading the text of a work and reading texts of other styles, and examples show that the teaching of a work of art is based on reading. Writing a composition allows the student to fully understand the work of art and recognize the author's idea, theme and topical issue. Effective teaching of dramatic works through the performance of written works, its types and purpose are determined.

Keywords: teaching methods, methodology, drama teaching, creativity, expressive reading, learning process, etc.

Бораш Р.Б.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ДРАМЫ В СОЧЕТАНИИ С ТЕОРЕТИЧЕСКИМИ ЗНАНИЯМИ И ОПЫТОМ

Аннотация

В статье раскрывается проблема обучения современному искусству. Истоки литературы, включая методы и особенности преподавания драматических произведений, процесс обучения представлены отдельно. Среди методов обучения систематизированы методы преподавания драмы, закреплены примерами и сгруппированы. Эффективность методов определяется обращением к работам ученых, сгруппировавших методы обучения художественной литературе. Особенность метода творческого поиска заключается в том, что он опирается на чтение художественного произведения, роль ученика в развитии эстетических вкусов и мира эмоций. Формирование умений подтверждено примерами. Существует различие между чтением текста произведения и чтением текстов других стилей, и примеры показывают, что обучение произведению искусства основано на чтении. Написание композиции позволяет студенту полностью понять произведение искусства и распознать авторскую идею, тему и актуальный вопрос. Эффективное обучение драматическим произведениям через исполнение письменных произведений, определены его виды и цели.

Ключевые слова: методика обучения, методика, преподавание драмы, творчество, выразительное чтение, учебный процесс и др.

Кіріспе. Қазіргі кезеңдегі қазақ әдебиетін оқыту оқушылардың мәнерлеп оқуы мен жадағай түсінік айтып беруінен, оқытудың педагогикалық технологияларын түрлендіріп қолданудан кенде емес, алайда көркем мәтінді түсініп оқу кенжелеп отырғаны мәлім. Оқушылардың әдеби шығармаларды оқи білу мәдениеті мен білік-дағдыларының қалыптастырылуы осы мәселенің прозаны немесе поэзияны оқытуда, драмалық шығармаларды оқытуда болсын негізгі міндет болып саналатынын естен шығармауымыз қажет. Оқушыларға сапалы әдеби білім беруді қалыптастыруда теориялық білім мен практикалық талдау әдістерін ұштастырып, әдебиетті оқыту әдістерін жүйелеу басты мақсат. Әдебиеттен білім беруде драмалық шығармаларды негізге ала отырып оқыту әдістері мен амалдарын анықтау мақалада ұстанатын басты дінгегіміз болмақ.

Әдістемесі. Драмалық шығармаларды оқыту әдістемесінің дұрыс жасалуы мен ұйымдастырылуы және драмалық шығармаларды оқытудың жемісті болуы оқыту әдістерімен байланысты екені белгілі. Бірақ, егер, мазмұн белгілі болып, ғылыми ұстанымдар анықталғанымен, оқытудың әдістері дұрыс таңдалмаса, немесе мүлде жүйесіз іріктеліне салынса, онда драмалық шығарманы оқыту әдістемесінің әлсіз құрылғаны болып саналады.

Оқыту әдістері білім беру тарихында, барлық уақытта қолданылып келе жатқанымен, әдістерді талдау, анықтау, жүйелеу, олардың өзара байланыстылығы мен сабақтастығын нақтылау, тексеру ғалымдардың үнемі назарында болып, нәтижелі ізденістерге талпындырып отыратын өзекті мәселе. Ғалымдардың айтуынша, оқу үрдісінде мұғалім тарапынан және оқушы жағынан көптеген іс-әрекет түрлері жүзеге асырылып жатады. Сол іс-әрекеттер- сабақта қолданылатын әдіс-амалдар болып табылады. Мұндай әдістер, біріншіден, педагогтарда жеткілікті, екіншіден, драмалық шығарманы оқытушы мұғалімдерде де мол болып келеді. Бірақ, сол әдістердің нақ драмалық шығарманы оқытуға қатысты тиімділерін анықтау және олардың сабақтастығын сақтай отырып, жүйелеп құру- негізгі әдістемелік міндет болып саналады.

Дидактиканы зерттеуші ғалымдар әдістерді топ-топқа жүйелеп қарастыруды жөн санайды. Кейбір ғалымдар әдістерді сыртқы белгілерінің ұқсастығына қарай топтастыратын болса, енді бірі әдістердің оқушылар қолданатыны мен мұғалім қолданатынына қарай топқа жіктелуін жақтайды.

Біздің ойымызша драмалық шығармаларды оқытуда мынадай әдістер мен жұмыс түрлерін басшылыққа алу нәтижелі болмақ:

- әңгімелеу әдісі;
- проблемалық баяндау әдісі;
- шығармашылық оқыту (іздендіріп оқыту) әдісі;
- иллюстрация және көрнекілік әдісі;
- жазбаша жұмыс әдісі;
- өз бетімен жұмыс жасау әдісі;
- оқушылардың шығармашылық жұмыстары;
- өнер және мәдениет құралдарын қолдану;
- техникалық құралдарды пайдалану;
- сабақтан тыс жұмыстар жүргізу т.б.

Мұғалім мен оқушылар қолданатын әдістер түрліше аталуы мүмкін болғанымен, мұғалім бір әдіс қолданып сабақты оқытса, оқушы сол әдістің не табиғи жалғасын орындайды, не болмаса мұғалім әдісінің екінші жағын орындайды. Ондай байланыс болмаса, оқу үрдісінің тұтастығы сақталмайды. Драмалық шығарманы оқыту барысында мұғалім әңгімелеу әдісін қолданатын болса, оқушы репродуктивтік әдіске даярланып отырады. Ал мұғалім сұрақ-жауап әдісін қолданса, оқушы да осы әдістің табиғи орындаушысы болады.

Біздің ойымызша, жоғарыда атап көрсетілген әдістердің табиғатын талдай отырып, драмалық шығарманы оқытуды тиімді етіп ұйымдастыруға болады. М.Н. Скаткин былай дейді: «Речь должна идти не о противопоставлении одного метода другому, а об их гармоническом сочетании, о разумном применении каждого метода на своем месте для решения специфических учебно-воспитательных задач» [1]. Оқыту әдістерінің өздеріне тән белгілері мен ерекшеліктеріне қысқаша жеке-жеке тоқталып өтейік.

Әңгімелеу әдісі. Бұл әдістің ерекшелігі- мұғалім мен оқушылардың бірігіп ізденуіне мүмкіндік жасалатындығы. Драмалық шығарма- әдеби шығармашылық туынды болғандықтан, оның мазмұнын қарапайым түсіндіре салумен іс тынбайды. Негізгі нысана – оқушылардың эстетикалық танымын дамыту болғандықтан, көркем шығарманы оқытуда әңгімелеу әдісін жоғары бағалау керек. Мысалы,

Б. Майлиннің «Майдан» пьесасын оқыту барысында әңгімелеу әдісі оқушыларды қазақ аулының болмысы мен тарихи- әлеуметтік оқиғалардың қазақ аулының психологиясына алып келген ықпалы мен торығулары, өзгерістері мен күйзелістері айналасында сөз қозғау үшін қолданылады. Оқушылардың тарихтан алған білімдері де осы әңгіме әдісін қолдану барысында ерекше мәнге ие боп, олар мұғалімге ере отырып, өз ойларын әдеби шығарманы талдау арқылы біртұтас білімге айналдырады. Сондықтан әңгімелеу әдісін эвристикалық әдіспен тығыз байланыстыра қарастырған дұрыс.

Проблемалық баяндау әдісі. Драмалық шығарманы оқытудағы проблемалық баяндау әдісінің қызметі мұғалімнің оқушылар алдына белгілі бір мәселені шешу қажет проблема ретінде қоя білуі мен өзі жетекшілік ете отырып, оқушыларға шешім жолының логикасын үйретуден танылады. Дидактик ғалым И.Я. Лернер былай дейді: «Правомерность этого метода связана с тем, что истинность знаний, как и эффективность способов деятельности, предписываемых учащимся, надо в определенной части не только утверждать, не только иллюстрировать, но и доказывать с целью приобщения учащихся к способам поиска знаний, с целью формирования убежденности в истинности сообщаемых знаний»[2]. Осы әдістің тиімділігі драма мазмұнындағы проблемалық өзекті мәселені қозғап, көтеруімен тікелей байланысты.«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы ұсынған әдістемелік нұсқаулықта проблемалық оқытудың оқушы шығармашылығына әсері жайында тереңірек тоқталады.«Проблемалық оқыту әдістері білім алушылардың эмоционалдық саласына да оң әсер етеді, балалардың коммуникативтік қабілеттерін дамыту, олардың даралығын және шығармашылық ойлауын дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды. Сонымен қатар, мәселелерді көре білу, сұрақтар қою, гипотеза қою, ұғымдарға анықтама беру, бақылау және эксперимент жүргізу, қорытынды және ой-пікірлер жасау, материалды жіктеу және құрылымдау, мәтінмен жұмыс істеу, өз идеяларын дәлелдеу және қорғау, өз бетінше танымдық іс-әрекетке қабілеттілік, тез өзгеретін әлемде табысты болу және т. б. сияқты білім беру нәтижелеріне қол жеткізуге әкеледі» [3,4]

Мысалы,Ғ. Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу» пьесасындағы Қарабайдың әке болғанымен, Баяндай ару қызын мал үшін құрбан етуге даяр болуын қалай түсіндіруге болады?т.б. деген сұрақтар қойып, осы туралы оқушылардың шешім жасай білуіне басшылық жасау керек. Адам баласына тек даму, өсу ғана емес, дүние жинау мен дүниенің санын көбейту құмарлығы да тән. Тек жек көрумен ондай пасықтықты жеңе, жоя алмаймыз. Енді не істеу дұрыс болады? Мұндай мысалдарды қазіргі өмірмен байланыстыра қарай отырып, «адам-пенде» деген түсінікке талдау жасату керек. Одан соң, «адам-пенде» дегенді ақтаймыз ба, немесе ол кешірілмейтін күнә ма, болмаса, пенденің адамға айналуын мүмкін ететін тәрбиелік жолдар бар ма? Оны қалай іздеп табуға болады? т.б. осындай толып жатқан өмір, тіршілік философиясына негізделген сұрақтар қою арқылы шығарманың баяндалуын проблемалық түрде жүргізуге болады.

Шығармашылық-іздендіріп оқыту әдісі. Шығармашылықпен іздендіріп оқыту әдісі- жалпы әдебиет пәніне тән әдістің бірі. Әдеби туындыны оқушының қабылдауына тікелей әрі терең әсер ететін нәрсе- оқу. Оқушының драмалық шығармамен алғашқы танысуы оны оқудан басталса, әрі қарай талдаудың көптеген түрлерін жасау да оқумен байланысты болады. Оқудың ішінде шығармашылықпен әрі іздендіре оқудың алатын орны зор. Өйткені, көркем мәтінді оқу мен басқа стильде жазылған мәтіндерді оқу екі түрлі нәрсе. Ал көркем шығарманы жай, еш ізденіссіз оқудың өзі мүмкін емес. Көркем туындыны оқыған кезде қандай да бір әсер қалады. Бірақ, көркем оқудың өзі оған оқушыларды баулып үйретуді қажет етеді. Себебі, шығармашылықпен оқу жай оқып шығумен бірдей емес. Оқушының санасына қабылданып жатқан драмалық шығармадағы мазмұн оқушыға түрлі адамгершілік және танымдық позиция тұрғысынан сәуле беріп жатады.

Н.И. Кудряшевтің көрсетуінше, шығармашылықпен (іздендіріп) оқыту әдісінің белгілері мынадай болады:

- мәнерлеп оқыту;
  - мұғалімнің өзі оқып беруі;
  - көркемсөз шеберлерінің оқуы (грампластинка немесе магнитофон таспасы, видеолента);
  - мұғалімнің көркем шығарманы түсінік берумен араластырып оқуы;
  - көркем оқудан соң оқушылармен пікір алысу ұйымдастыру;
  - оқушылардың көркем мәтінді жатқа оқуы;
  - көркем мәтінді мәтіндегідей мазмұндату;
  - көркем мәтінге оқушы өз ойымен түсінік бере отырып мазмұндауы;
- мәтін бойынша сценарий құрғызу т.б.[4]

Иллюстрациялық-көрнекілік әдіс. Көрнекілік әдісі дидактикада да, әдістеме ғылымында да Я.А. Коменский еңбегінен бастап, тәжірибеде сыналған әдіс болып саналады. Дегенмен, көрнекілік әдісі туралы дидактик ғалымдардың пікірі бір арнаға тоғыспайды. Бір жағынан, көрнекілікке сүйену оқу процесіне жақсы тірек деп саналатын болса, екінші жағынан, көрнекілік әдіс оқу процесіне жақсы тірек бола алмайды деп саналады. Әдіскер-ғалым Ә.Қоңыратбаевтың көрнекілік әдісінің түпкі мақсаты- қысқа да оңай жолмен, тиянақты білім беру деген тұжырымын басшылыққа аламыз[5].

Оқу үдерісінде оқушылардың дүниетанымы қалыптасады, дамиды. Көркем мәтінді оқуда оқушының барлық сезім мүшелері қызмет етіп, солардың іс-әрекетінің нәтижесінде білім мазмұны санада жинақталады. Сонда, берілетін білім мазмұны көрнекілік- иллюстрациялық жолмен де беріліп, оқушының санасын осы мазмұнның бейнесі қалыптасуына игі әсерін тигізе алады. Мысалы, М. Әуезовтің «Еңлік-Кебек» трагедиясын оқыту барысында оқушылар шығарманың идеялық-мазмұндық ерекшеліктерін жақсы түсінуі үшін, кейіпкерлердің суреттерін салғызуға, немесе белгілі бір эпизодтың картинасын салып көрсетуге болады. «Еңлік-Кебек» трагедиясын сахнада сомдаған атақты өнер шеберлерінің немесе қойылымнан суреттер көрсетсетудің де тигізер әсері мол. Шығармадағы Абыздың және оның қарсылас билерінің бейнесін сөз арқылы сомдата отырып, билердің тұлғаларын суреттер арқылы көрсетсе, көрнекілік арқылы қабылдаудың әсері шығарманы түсінуге үлкен серпін берері сөзсіз.

Драмалық шығарманы меңгеруде оқушылардың рецептивтік қабылдауына көрнекілікті қолдану арқылы әсер етіп, сол рецепция кезінде тұтас шығарманың жекелеген бөліктері түсіндіріледі. Бірақ жекелеген бөліктерін арнайы түрде мұғалім соңғы сөзі арқылы жинақтап беруі тиіс. Әрине көрнекілік құралды шамадан тыс қолдануға болмайтыны белгілі. Мұғалім әр сабаққа даярланған сайын көрнекілік қолданудың қажеттілігін анықтайды, қолданылатын көрнекіліктердің саны мен сапасын анықтап барып, сабақ құрылымының, соның ішінде жаңа сабақ түсіндіру құрылымының қай тұсында қолданатынын да алдын ала анықтап алады. Көрнекілік-иллюстрациялық құралдарға мұғалім тарапынан арнайы тапсырмалар жасалып, сол тапсырмалар арқылы драмалық шығармамен байланыс жасатылып отырылады.

Жазбаша жұмыс орындату. Жазбаша жұмыстардың мақсаты- оқушылардың тілін дамыту, сауаттылығын арттыру. Оқушылардың ең алдымен, сөздік қорын байыту мақсаты басты болып табылады. Драмалық шығарманы оқыта отырып, оқушылардың тілі мен ойлауын дамытуды жүйелі ету үшін жазбаша жұмыстардың түрлері мен тақырыптарын мұғалім алдын-ала белгілеп, даярлап алады. Драманы талдау барысында оқушының сөздік қорын байыту мақсатымен жазба жұмыстың «Сөздік дәптер» деп аталатын түрін қолдануды дағдыға айналдыру да өте маңызды орын алады. Мысалы, Ғ.Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» трагедиясындағы «алтын жамбы, жын ойнақ, қан құйысу», М.Әуезовтің «Еңлік-Кебек» жырынан «бидайықтай бұру, барымта, бұлдыр күн, зарлық» сөздерінің мәні терең түсіндіруді қажет етеді. Одан кейінгі жазба жұмысының түрі- драмалық шығармада автор жасаған ерекше сөз қолданыстарын іріктеп, іздетіп, талдату. Өйткені тіл шеберлерінің арқасында ғана қазақ тілі (барлық басқа тіл сияқты) дамып, байып отыратыны белгілі. Мысалы, Ғ. Мүсірепов өзінің драмалық шығармалары арқылы қазақ әдебиетін ғана емес, қазақ тілін де өзінің соны пікірлерімен, жаңа қолданыстарымен байытқанын оның аталған туындысын талдау арқылы, М.Әуезовтің «Еңлік-Кебек» трагедиясындағы қазақ билерінің сом-сом, кесек-кесек, шымыр сөздері арқылы қазақ тілінің мүмкіншіліктері де танылып, соның тамаша нәтижесі ретінде жаңа сөз қолданыстар дүниеге келгенін оқушылар ауызша әдеби талдау арқылы, жазбаша талдау арқылы ғана түсіне алады.

Мысалы, «Еңлік-Кебек» туындысынан : Абыз. Әлі береке десе кер кетіп, пәле десе жұлынған, тоқсан сусар тон берсең де бітпеймін деп басқа шауып, төске өрлеген матай бауырыңмен бітім таптың ба, табыстың ба, түге?[6,9]

Еспембет. Тобықты, құрыш болат емеспісің екі жүзді алмас кеспейтұғын. Сенің қаттылығыңа найман қайтіп шыдасын, қайтып қала берет те.[6,33]

Абыз. Не дейсің! Не деп келесің сен? Әнет бабаң, Әнет бабаң серік пе саған... бұ шақта! О-О-О !.. Сонау... сонау ма?... Қалқаман-Мамыр етпек пе ең? Сұмдық! *Ерінің жаны, бөрінің аузына түскен сұмдық заман! Сұм заман!...*[6,41]

«Қозы Көрпеш-Баян сұлу» трагедиясынан:

Қарабай. Қап! *Қатын-баланың басқа секіргені қасқа тіске ақау түсейін* деген-ау бұл![7,29]

Жантық. *Үш жүздің кер аузы түгел жиналған түрі жаман екен, шабындымен –ақ құрта ма деп қорқам...*[7,11]

Баян. Қозы! *Жаттан-жақын, қастан-дос, ашудан-ақыл тауып әкеле жатырмын»* Көремісің?..[7,53]

Жазба жұмыстың тағы бір түрі – драмалық шығармада қолданылған халық тілінің байлығын талдау. Мақал-мәтелдер, фразалық тіркестер, нақыл сөздердің драмада қалай қолданылғаны мен автордың негізгі идеясын ашуға олардың қалай қызмет етіп тұрғанын көрсету арқылы оқушылардың ана тілін ойды білдіруде қолдана білу дағдылары қалыптастырылады. Мысалы Д.Исабеков «Әпке» драмасынан:

Тимур. Көп болса күшік тастаған шығар. Басы жас әлі талайды көтереді.

Қамажай. Теміржан, тентекті ана көтерсе де, дала көтермейді. Сырт көз-сыншы. Байқағайсың. Менің де ақылым асып-тасып бара жатқан жоқ, сендерден бір мысқал кем, бір мысқал аз. Әйтеуір қайда жүрсең де абыройыңды ұмытпа.[8,213].

Ғ.Мүсірепов. «Қозы Көрпеш –Баян сұлу» трагедиясы:

Қозы. Ел намысын ер жоқтамас болар ма? Қызына қол бастатқан неткен ел еді?[7,25]

Баян. Садақ тартсам, жеті қырға жеткізем, жеті қабат қалқаннан өткізем! Жолбарыс бұрылып кетеді, арыстан тайып кетеді алдымнан! Осы ма менің кемдігім?[7,25]

Баян. Кешіре гөр, әке... Мен сені жібімейтін тас деп, йілмейтін емен деп, өкпелі едім саған!.. [7,39].

Қозы. Тұрсаң төсегің, жатсаң жастығың болармын, ата! Еліңді қорғар білегіім бар! Жолбарыстай жүрегім бар! Бәрін салдым алдыңа! Көппін деп жауың жауың басынбас, азбын деп ағайының жасымас! Жау көрінсе- алдыңа ұста, аяз қисса- арқаңа!.. Тереңге мені сал, биікке мені жұмса![7,39]

Жазба жұмыс түріне сұрақтарға жазбаша жауап беру де жатқызылады. Мұның ерекшелігі ауызша жауаптан гөрі, жазбаша жауап берілген кезде оқушының ойлануға уақыты, мүмкіндігі мол болуында. Сұраққа берілетін жауап жан-жақты ойша талданып барып жазылатын болғандықтан, сөйлем құру, мәтін құру сияқты талаптар да орындалып жатады.

Жазба жұмыс жүйесінде *шығарма жазу* үлкен орын алады. Шығарма жазу барысында оқушының өзі - оқырман, өзі сұрақ қоюшы, өзі- жауап беруші, өзі - төреші рөлінде болып, нәтижесінде ойдың қаншама қабатынан сүзіліп, сыналып барып, сығымдалып шыққан ойтолғау- шығарма жұмысы пайда болады. Сондықтан шығарма жазудың арнайы әдістемесі терең проблема. Шығарма жаздырудың оқушылар үшін шығармашылық мәнін ғалымдар да терең бағалайды. Ғалым С. Мақыпұлы: «Шығарма жазу- белгілі дәрежеде автор-суреткермен рухани жалғасу, оның идеялық-көркемдік мақсат-мұратын шығармашылықпен өзінше түсінуге және бағалауға тырысу. Жаттандылыққа, пікір қайталауға бой алдырмау, өзінің өнер туындысының табиғатын нәзік түсініп, терең пайымдаулар жасауға шығармашылық қабілеті, көркемдік талғамы бар екенін дәлелдеу» - дейді [9, 60].

Жазба жұмыстың мазмұндама және баяндама жазу сияқты түрлерінің де алатын орны үлкен. Өзінің қатарлас құрбыларының алдына шығып баяндама оқу үшін оқушы тек жазба жұмысты орындау міндетін ғана атқармайды, өзінің психологиялық даярлығын да жүргізеді. Негізінен монологтық түрде келетін мазмұндау мен баяндама жасауда сөйлеу заңдылықтары мен тәртіптері де ескеріледі, талап етіледі.

Оқушылардың өз бетімен орындайтын жұмысы. Қазіргі уақытта оқушылардың өз бетімен ізденуіне баса назар аударылып отыр. Сондықтан, драмалық шығармаларды оқытуда оқушылардың өз бетімен орындайтын жұмыстарын үнемі түрлендіріп отыру керек. Оқушылардың өз бетімен жұмыс жасауы олардың саналылығына негізделеді, шығармашылық бастауларына әкеледі, әрі осы қасиетті қалыптастырады. Өз бетімен жұмыс жасау барысында оқушылар түрлі оқу және таным әдістерін сынап көретіндіктен, орындалатын тапсырмалардың сол бағытқа орайластырылып берілгені дұрыс. Өз бетімен жұмыс жасау барысында оқушы мынадай алгоритмдерді орындай алады:

1. Драмалық шығарманы талдаудағы берілген тапсырмаға тікелей қатысты мақсатты нақтылау;
2. Мақсатқа жету үшін соған қажетті материалдарды драмалық шығарма мәтінінен бақылау, ізденіп оқу;
3. Берілген тапсырманың, сұрақтың шешімін мәтіннен, белгілі бір абзац пен олардың байланысынан іздеп табу;
4. Өзінің болжамын нақтылап жазу;
5. Айтар ойының жоспарын жасау;
6. Жоспар бойынша өз ойын баяндау, басқа фактілермен салыстыру;
7. Өзінің шешімін әдебиеттанушы ғалымдардың пікірімен салыстыра отырып дәлелдей білу;
8. Берілген мәселені шешу үшін ұсынатын өзінің нақтылы көзқарасын айқын түрде көрсету;

Оқушылардың шығармашылық жұмыстары. Әдебиет сабағының оқушылардың шығармашылық қабілетін қалыптастыру мен дамытудағы үлкен ролі ежелден белгілі. Бірақ, барлық әдістер бірдей оқушының шығармашылық қабілетін дамытады деп те түсінбеу керек. Оқушылардың

шығармашылық қабілеттерін дамытудың арнайы әдістері бар. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту бағыты бұл мәселеге арналған арнайы жоспардың болуын талап етеді. Оқу жылының басында жасалған пәндік жоспарда драмалық шығармаларға қатысты да орын беріліп, өтілетін драмалық туындылардың мазмұндық-құрылымдық болмысында оқушылардың шығармашылығын дамытатын қандай мүмкіндіктер барын мұғалім алдын-ала анықтап алады. Мысалы, Ғ.Мүсірепов драматургиясын оқыту арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту бағытында төмендегідей жұмыс түрлерін жүргізуге мүмкіндік мол:

- Оқушылар «Қозы Көрпеш- Баян сұлу» трагедиясын оқып шыққан соң, кейіпкерлер жүйесін өзі ойлап тапқан мизансценаға сай орналастыруы керек. Яғни барлық кейіпкер сценаға шығатын болса, қайсысын қай жерге және қандай қалыпта тұрғызу керектігі және сол ойын дәлелдей білу қажеттілігі міндеттеледі;

- Қарабай бейнесінің ең бір түйінді тұсын суретке салу тапсырылады.

- Оқушылар арасында Қозы мен Баянға ескерткіш орнатуға авторлық бәйге жариялап, жеңімпазын қазылар алқасына анықтату керек;

- Махаббат пен адалдыққа қарсы шыққан Қарабай мен Қодарды «Ар сотында» айыптау, соған байланысты оның сценарийін жазуды оқушыларға тапсыру;

Шығармашылық жұмыс түрлеріне қатысты мұндай мысалдарды көптеп келтіруге болады. Шығармашылық әдістерді қолдану арқылы мынадай мақсат-міндеттер шешіледі:

1. Оқушылар әдеби шығарманы талдау барысында теориялық білім - әдістерін шығармашылық қызмет әрекетіне айналдырып, білімнің өмірдегі жетекші рөлін лайықты бағалай алады;

2. Шығармашылық талдау әдісі арқылы эстетикалық білімге қол жеткізеді;

3. Эстетикалық таным әдістері арқылы этикалық-моральдық норманың сабақтастығын сезіп біледі, эстетикалық білім ғана адамға этика нормаларын шынайы меңгеруге көмектесе алатынына көз жеткізеді;

4. Білім мазмұнын шығармашылық қызметтің моделіне айналдыра алады, яғни драмалық шығарманың мазмұнымен таныса отырып, оны басқаша аспектіден түсіну әдістерін де меңгереді.

5. Шығармашылық жұмыстарды орындау қабілеттері дамиды.

Шығармашылық әдістер қатарына өлең шығару, мәнерлеп оқу, жатқа оқу, әңгіме жазу, шығарма жазу жұмыстары да кіретіні белгілі. Бірақ, біз көп сөз бола бермейтін түрлеріне ғана тоқталып өттік.

Өнер және мәдениет құралдарын драмалық шығарманы оқыту сабақтарында қолдану. Драмалық шығарманы оқыту эстетика мен мәдениеттану ілімдеріне арқа сүйейтіндіктен, әдістемеді бұл мақсатқа жетудің бірден –бір тиімді жолы арнайы әдеби жаттығулар жүйесі. Драмалық шығармаларды оқытуда әдеби ойындардың да алатын орны ерекше. Мысалы:

1. Д.Исабековтің «Әпке» драмасындағы Тимур, Назила, Света, Кама сияқты жас кейіпкерлердің адам, қоғам, жастар жайындағы пікірлерін драма тілінен өз сөзіңмен проза тіліне аудар.

2. «Еңлік-Кебек» трагедиясын өткенде «Жатқа айту» ойынын ойнату. Сыныптан екі оқушы шығып Еңлік пен Кебектің өздеріне ұнаған диалог, монологін жатқа оқиды.

3. «Қозы-Көрпеш-Баян сұлу» трагедиясын оқытқан кезде «Ұйқасын тап» ойынын ойнату. Трагедияда берілген мақал-мәтелдердің жалғасын тапқызып, айтқызу.

4. «Бес жолды өлең» қазақ тілі теориясымен байланысты өлең жазғызу ойыны.

5. Театрдан өздері көрген спектакль бойынша шағын үзінді орындату.

6. Өтілген драмалық шығармалардан «Жалғасын тап» ойынын ойнату. Ол үшін ортаға бір оқушыны шығарып өтілген драмадан белгілі кейіпкердің сөзін оқытып жалғасын тапқызу.

7. М.Әуезов атындағы қазақ ұлттық драма театрында өткен қойылымдардың, оларды ойнаған актерлардың суреттерін көрсете отырып, қандай қойылым екенін және ойнаған актерларды тапқызу.

8. Ғ.Мүсірепов атындағы жасөспірімдер театрында қойылған спектакльдердің оқушы қиялында афишасын жасату.

Нәтижелер. Драмалық шығармаларды оқыту әдістері оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға, оларға эстетика және мәдениеттану ілімдеріне сүйене отырып оқыту мен білім беруді көздейді. Сұлулықтың ғылыми анықтамасы қай кезде де ғалымдарды, жалпы адамзатты толғантқан ежелгі мәселе екендігі белгілі. «Материалдық игілік пен рухани игіліктің қайсысы сұлулықты тану критерийі бола алады?» деген қарапайым сұрақтан бастап, оны тануға дейінгі жол- адамзатты талай адастырған, толғантқан, болашаққа тоқтаусыз жүре беруге күш берген ерекше жол. Оқушылардың эстетикалық білімін драмалық шығарманы оқыту және оны талдау барысында тереңдету үшін, олардың көркем шығарманың эстетикамені туралы білімін толыққанды ету керек. Барлық сұлулық

құралдарының кешенді қолданылуын таба білудің өзінде де әсемдік жататынын алдымен әдебиет пәні мұғалімінің өзі шығармашылықпен түсінуі және талдай алуы қажет.

Талқылау. Драмалық шығарманы оқып- танысу арқылы оқушы қандай эстетикалық байлыққа қол жеткізе алады?

Ең алдымен, қазақ халқының дүние жүзін мекендеген басқа халықтар қатарында өзіндік ерекшелігі бар халық, ұлт екенін түсінуі тиіс. Мұның өзі қазақ халқының өзіне тән ұлттық ментальдік ерекшеліктерін танытқанда ғана оқушыларға түсінікті болатын нәрсе. Оқушылардың көзін қазақтың өткенінің бәрі қара түнек емес деген қорытындыға жеткізу керек.

Егер, Қозы мен Баян махаббаты туралы сөз етер болсақ, сондай биік адалдық идеалына, шынайы, түсінікке Баянды жеткізген, тәрбиелеген күш- халқымыздың өмірінде ежелден қалыптасқан эстетикалық идеалдары,соның игі ықпалдары деп түсіндіру керек.

3.Қабдоловтың «Әдебиет теориясы» оқулығындағы әдебиеттің барлық өнер түрлерімен байланыстылығы мен өзіндік ерекшелігі туралыайтылған ойларды мұғалім өзі жатқа біліп, оқушыларына да жаттатуы керек-ақ.Онсыз драматургияны, жалпы әдебиетті оқыту барысында эстетикалық білімді білгізем деу артық сөз болып қала береді

Абай айтқан «толық адам» - эстетикалық жағынан табиғатпен де, қоғаммен де, өзінің жан дүниесімен де гармониялық үйлесім тапқан адам екендігіне оқушыларды сендіре отырып, үйрету керек. Драмалық шығарманы талдау барысында әр кейіпкердің бойындағы түрлі адамдық мінез-құлықтарды жинақтай отырып, олардың барлығы бір адамның бойында көрінуі – сирек нәрсе, ол адамзаттың арманы, ал әдеби жағымды кейіпкер- қоғамның арманы, идеалы деп, шәкірттерді осыған ұмтылдыру басты міндеттің бірі.

Қорытынды. Мұғалім – білім беруші, мұғалім –тәлімгер. Адамның жас уақытында эстетикалық идеалдар өте нәзіктікпен қабылданатыны белгілі. Уақыт пен кеңістік сияқты маңызды категориялардың күші, олар алмасуымен эстетикалық қабылдау механизмдері де өзгере бастайды. Сондықтан оқу үдерісінің әрбір сәтінде де мұғалім оқушылардың жан-дүниесін өнер және мәдениет жетістіктерін эстетикалық талап тұрғысынан меңгерте беруі дұрыс. Оқушының жан-дүниесін сұлулықпен байыту - өмірдің бағасын дұрыс түсінуіне жол ашу, моральдық жақсы қасиеттерге жетелеу тәрбиеші міндеті. Сондықтан тәрбиелеуге, оқытуға берілген мерзімді уақытты ұтымды пайдалана білу керек әрі пайдалануға міндеттіміз де.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения.-М., 1971,стр.175
- 2 Дидактика средней школы.- М: Просвещение, 1975, стр. 164
- 3 «Оқу үрдісінде проблемалық оқытуды қолданудың тиімділігі» әдістемелік нұсқаулық / Н.О.Қойлық, С.М. Каупенбаева – Алматы, «Өрлеу» БАҰО» АҚФ ҚР БЖҚБАРІ,2019. – 38 б.
- 4 Методика преподавания литературы.-М., Просвещение, 1985, 74стр.
- 5 Ә.Қоңыратбаев 4-7 кластарда әдебиетті оқыту методикасы. –Алматы,1987. 176-б
- 6 М.Әуезов.Шығармалар жинағы. 9 –том,-Алматы, 1981. 492б.
- 7 Ғ.Мүсірепов.Шығармалар жинағы. 5томдық.–Алматы, Жазушы:2-т, Пьесалар
- 8 Н.Ғабдуллин, С.Мақыпұров, Г.Құрманбаева Қазақ әдебиеті 8-сыныпқа арналған оқулық – Алматы, 2002 .206б
- 9 С.Мақыпұрұлы. Қазына. Әдеби мақалалар, зерттеулер. Әдістеме. –Алматы, Арыс: 2004.256.

Reference:

- 1 Skatkin M.N. Soveryshenstvovanie prosesa obuchenia.-M., 1971,стр.175
- 2 Didaktika srednei shkoly.- M: Prosveshenie, 1975, стр. 164
- 3 «Oqu ürdısınde problemalyq oqytudy qoldanudyñ tiımdılıǵı» ädistemelik nūsqaulyq / N.O.Qoilyq, S.M. Kaupenbaeva – Almaty, «Örleu» BAŪO» AQF QR BBJQBARI,2019. – 38 b.
- 4 Metodika prepodavania literatury.-M., Prosveshenie, 1985, 74str.
- 5 Ä.Qoñyratbaev 4-7 klastarda ädebietti oqytu metodikasy. –Almaty,1987. 176-b
- 6 M.Äuezov.Şyǵarmalar jınaǵy. 9 –tom,-Almaty, 1981. 492b.
- 7 Ğ.Müsirepov.Şyǵarmalar jınaǵy. 5tomdyq.–Almaty, Jazuşy:2-t, Pesalar
- 8 N.Ğabdullin, S.Maqqyrov, G,Qürmanbaeva Qazaq ädebieti 8-cynypqa arnalǵan oqulyq –Almaty, 2002 .206b
- 9 S.Maqqyrüly. Qazyna. Ädebi maqalalar, zertteuler. Ädisteme. –Almaty, Arys: 2004.256.